

**SUBARKTISKT ÄNGSBRUK
VATTENREGLERINGENS BETYDELSE FÖR
MYRSLÅTTER I SKOGLANDSKAPET**

ESSÄ I ÄMNET SKOGSHISTORIA

AV STAFFAN ERICSSON 1994

VATTENREGLERINGENS BETYDELSE FÖR MYRSLÅTTER I SKOGSLANDSKAPET

Inledning

Förutsättningen för den bofasta befolkningen i skogslandskapet har varit den extensiva boskapsskötseln. Säkert har jakt, fångst och fiske spelat en betydelsefull roll men som basnäring att falla tillbaka på när jakt och fiskelyckan uteblev har nog tamboskapen på sikt spelat en större roll.

Till skillnad från viltet som föder sig självt måste människan själv skaffa foder åt sina djur. Under sommaren uppleta lämpliga betesmarker och till vinterhalvåret anskaffa tillräckligt med foder.

Då växtligheten närmast gården sällan räckte utvecklades fäboddriften, myr och skogsslåtter. De tegar som uppodlades i närheten av byn eller gården togs i första hand i anspråk för sädesodling (vanligen korn), kålrötter, rovor och från sekelskiftet 17-1800-talet potatis. Kreatursfodret fick man företrädesvis hämta ur skogen. Det var en mängd olika växter och växtdelar som tillvaratogs, gräs, halvgräs, örter, löv, renlav och bark för att nämna några.

Röjning och bränning av skogsmark har nog i första hand utnyttjats för djurens sommarbete även om en viss del säkert avslogs och hemförslades till vinterfoder. De stora mängderna vinterfoder hämtades från de vidsträckta myrområdena som i norrland täcker ca 20% av landarealen. Även de öppna vattenytornas tillgång på starr, fräken och sävarter var en rik foderkälla.

Nybyggarna kom tidigt på metoder att manipulera dessa områden med vattnets hjälp. Man dämde, grävde bevattningskanaler, sänkte sjöar osv. i en mängd olika variationer. Tekniken lärde man antagligen av egna iakttagelser i naturen, bävern var säkert en god läromästare. I det följande skall fyra olika typer av slåtterängar vad gäller teknik och vegetationstyp beskrivas; raningar, silängar, dammängar och sjösänkningar.

Raningar

Raningar kallas den vegetation som årligen översvämmas av vårhögvattnet. Denna kan i sin tur delas in i två skilda zoner. Lågraning, dvs den del som varaktigt årligen översvämmas. Hårdraningen är den zon som mera kortvarigt översvämmas där viden, ris, buskar och träd återfinns. I den nedre blötare zonen återfinns vi växter som flaskstarr (*Carex rostrata*), norrlandsstarr (*Carex aquatilis*), trådstarr (*Carex lasiocarpa*), fräken (*Equisetum limosum*), trådtåg (*Juncus filiformis*).

Hårdraningen motsvarar det som i folkmun kallas rönning, eller rödjning. Här bortröjdes ris, buskar och träd och man fick på så vis denna zons undervegetation förhärskande. Karaktärsväxter är tuvtåtel (*Deschampsia cespitosa*), blåtåtel (*Molinia caerulea*), och fibblor (*Crepis*).

Med hänsyn till de yttre faktorerna är raningarna antingen belägna i rinnande vatten (älvar, åar, bäckar) eller i stillastående (sjöar, tjärnar). Dessa skiljer sig från varandra

genom att vattenvariationerna i regel är mindre i sjöar och tjärnar än i älvar och bäckar. Därigenom blir översköljningen med sedimentvatten kvantitativt mindre. Sjöraningarna kunde också vara mycket givande, speciellt om högvattenzonen är bred och vattnet står kvar en längre tid. Detta gynnar en intensiv pålagring av organogena sediment som lättare avsätts i en lugn vattenmassa än i en strömmande. Den mänskliga påverkan på raningarna inskränkte sig framförallt till att röja bort ris, buskar och träd från de såkallade hårdraningarna. Annars fick naturen i stort sköta sig självt. Vårfloden skötte om gödslingen och de kunde på så vis ge varaktigt goda skördar även om man ibland la raningen i träda vartannat år. Det förekom dock att man på sina håll vinterdämde raningarna, mer om detta längre fram.

Vattenregleringar på myrslogar

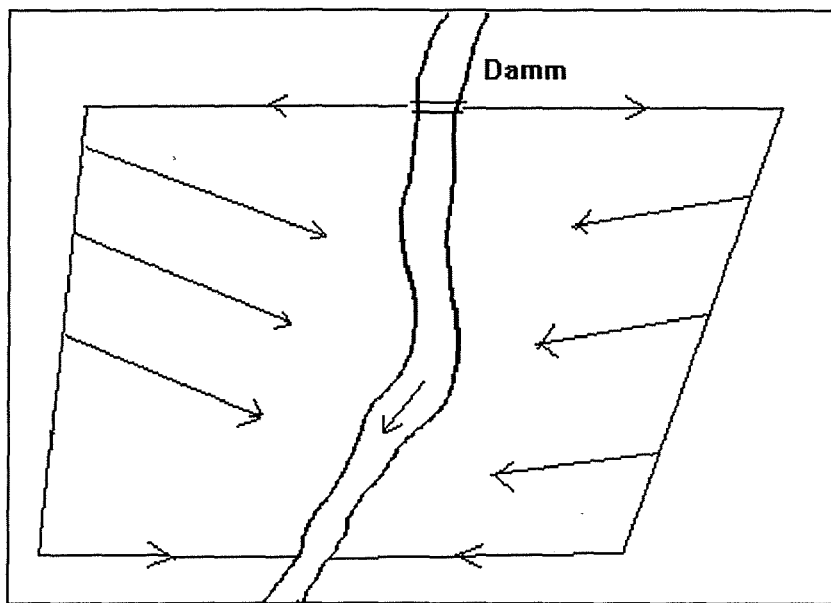
Om man år efter år avbärgar myrar som ej översvämmas, utarmas de ganska snart. Liksom man tillämpade trädesbruk på ängar, svedjor och brännor har man också på myrslogar praktiserat detta. Ofta slog man dem vartannat år och betade dem vartannat år. Förr eller senare avtar dock den värdefulla växtligheten och ersätts av invandrande mossa. För att hejda denna process tog man vattnet till hjälp. År 1761 skrev kyrkoherde Stenius, " att starren växer icke väl bland mossa och att om mossan och torven om sommaren omväxlande sättes under vatten och torrlägges, >så blifver av måsa och brännorf bara gytta, hwaruti starren väl trifwes<". Säkert har allmogen långt tidigare lärt detta och flera belägg på att bävern har varit läromästare finns i litteraturen. Bla. Modin 1902, Campbell 1948. Uppdämning av vatten har flera funktioner, dels får man bort mossan men även buskar, ris och träd försvinner. Vidare påförs näringsämnen och genom att omväxlande torrlägga samt vattenbegjuta underlättas torvens förmultning. Två metoder av vattenregleringar har i huvudsak använts beroende på geografiska förutsättningar. Den ena är översilning, där man låter en relativt liten vattenmängd tunt men jämnt fördelas över en svagt sluttande yta. Den andra består i att man genom uppdämning sätter en mosse under vatten till relativt stort djup. I bägge dessa metoder och stundtals även på de ovan nämnda raningarna tillämpades ofta vinterdämning. Detta tillgick så att på silängarna släpptes vattnet in och på de övriga dämdes vattnet upp under hösten. Härigenom bildas en iskaka som dels trycker ihop torven, samt hindrar myren att bli djupt tjälad, varvid upptöandet på våren går fortare och vegetationsperioden förlängs. Vidare fryser eventuella buskar och ris fast, och rycks bort när isen går. Förfaringsättet var arbetsbesparande, dels blev myren slätare och lättare att slå samtidigt som isen skötte röjningsjobbet.

Silängar

Silängar anlades på svagt sluttande myrmarker där bäckar eller åar avleder överloppsvattnet. Genom en damm avleds vattnet åt sidan eller sidorna varefter det med trärännor eller grävda kanaler leds åt önskad riktning. Djupet och lutningen avpassas så att vattnet strilar över bräddarna och sakta rinner tillbaka mot huvudvattendraget. På detta sätt får man en jämn översilning av hela myrslogen. Poängen med detta är inte enbart att näringsämnen tillförs utan också, och kanske viktigast, att det rörliga vattnet syresätter marken. Det var också viktigt att släppa på respektive stänga av översilningen vid rätt tidpunkt. I allmänhet tycks man ha haft en torrlägningsperiod efter vinterdämningen på våren och en andra, en eller två veckor före slåttern. En tredje upptorkningsperiod mellan den senare och

vinterdämningen. Lokala variationer av översilningsregimerna var vanliga och "gubbarna" tycks ha haft sina egna knep när det gällde att få den bästa skörden på de olika slogarna.

Dessa silängar gav på sina håll en förvånansvärt god avkastning och kunde ibland övergå till rena örtesängar där växter som smörblomma (*Ranunculus acris*), älgört (*Filipendula ulmaris*), kärrfibbla (*Crepis paludosa*), midsommarblomster (*Geranium silvaticum*), skogsklöver (*Trifolium medium*) m.fl. kunde förekomma. Men oftast var de nog av de magrare slaget med lågvuxna starr och sävarter som *Scirpus cespitosus*, *Carex hudsonianus*. Detta kompenseras genom att silängarna för det mesta kunde slåas varje år.

Principskiss Siläng.

Dammängar

Dessa anlades genom att i en bäck, å, eller en liten älv placera en spärrdamm. Ovanför denna får vattnet stiga över växttäckets höjd. Man kunde också dämna utloppet ur en sjö och på så sätt få en mer eller mindre bred slättergördel runt sjön. Till skillnad från silängarna där man mestadels utnyttjade de lågvuxna starr och sävarterna var man här ute efter djupkärrens högvuxna starrarter. Även fräken, ängsull och tågväxter hör hit. Tekniken är att flytta upp de värdefullare arterna i hårdraningszonen och samtidigt få

den i vatten ständigt stående vegetationen högre och tjockare. Detta kunde tillgå på följande sätt. På hösten dämnes halva nivån upp och får stå så hela vintern. Under sommaren ökas vattennivån successivt för att tvinga starren att hålla axen över ytan och växa sig högre. Någon vecka före slåttern tappas dammen av helt. Metoden har flera fördelar, genom vinterdämningen håller man efter buskar, ris och vitmossor. Somnardämningen övergödslar den lågvuxna starrmossen och lämnar plats åt de högvuxna kärrarterna. Dammslogarna hade både vad gäller produktivitet och goda foderväxter ett högre värde än silångarna. Dock kunde de i regel ej skördas varje år då starren ersattes av den mindre värdefulla sjö eller kärrfräken.

Sjösänkning

Detta är i princip samma metod som föregående med den skillnaden att istället för att höja vattennivån för att flytta upp lågraningens bälte av högvuxna starrarter sänker man den. Fördelen blir avsevärd, sjöbotten har ett rikt sedimentlager och en jämn yta. En mycket större areal kan användas och avsättningsmöjligheterna för slammet är betydligt bättre än på slutningen ovanför. Dessutom slipper man vitmossan, röjningen av ris och buskar. Dämningens regimen tillgick schematiskt på följande vis. (Lokala variationer har även här förekommit) Dammluckan sänkes på hösten varefter vattnet får stå högt hela vintern. På våren vid snösmältningen tappas en del vatten ur och sedan höjes nivån successivt tills den åter står bräddfyllt i slutet av juni. Därefter tappas vattnet långsamt av för att ej bottenslammet skall sköljas bort. När starrens toppar stå något över vattenytan avstannas urtappningen tills det är dags för skörd i slutet av juli då hela dammen tömmes.

De sänkta sjöarna kan betecknas som den tekniska höjdpunkten på den nordsvenska myrmarkernas slätterkultur. Ingen av de båda andra typerna ger så riklig avkastning. Genom sänkning av en sjö i Arvidsjaur vann byn så stora skördar att införandet av modern vallodling blev avsevärt fördröjd. På ett flertal håll i norrlands inland fick man på sjöslogar lika mycket eller mera som på samma areal odlad vall. Om däremot skötseln eftersattes degenererade slogarna fort. Vinterdämningarna tycks ha haft stor betydelse för upprätthållandet av en hög produktion. Orsaken därtill anger Hellström (1917), är att hindra tjälens nedträngande och att man genom vattnets utsläppande på våren bringar vatten och luft att cirkulera i marken så att dennas förmultning och avgivande av näringsämnen påskyndas.

Utgrävning av sjöar omtalas från slutet av 1700-talet men det tycks ha varit en yngre metod än de övrigt nämnda. Bl.a. misslyckades ofta sjösänkningar för allmogen. Den blev nästan alltid otillräcklig både första och andra försöket vilket tyder på att tekniken inte kom från allmogen själv, då anläggningar av de övriga typerna sällan misslyckades. Det är först under andra hälften av 1800-talet sjösänkingsföretag blev mera allmänna i norra Sverige.

Skoglig påverkan, Diskussion

Myrslätterdriften har också påverkat skogen. En del skog bortröjdes i kantzoner av raningarna för att något utvidga slogarna. Floran och vegetationstypen ändrades liksom markvattenförhållandena. Detta har säkert haft en inverkan på hur dagens skogar runt myrmarkerna utvecklats. Ganska betydande mängder virke användes till konstruktioner av olika slag. Dammanläggningar, rännor osv till de ofta invecklade bevattningssystemen. Vinterhässjorna var på myrmarkerna av robustare slag än på innägomarken. Eftersom de stod på vått underlag byggdes de på ett golv upphöjt en

bit ovanför marken. De skulle också motstå höststormar och regn eftersom höet inte kördes hem förrän ett gott vinterföre möjliggjorde bortforslingen. Även de vilda djuren var ett problem, ren och älg som betade och ödelade hässjorna. Detta var en av orsakerna till de ofta bittra konflikterna med samerna. Ibland stängslade man in hässjorna och i extremfallet byggdes de på manshöga grova stockkonstruktioner. På de mest givande slogarna uppförde man lador.

Myrslåttersystemen tycks i stort ha präglat hela det nordsvenska landskapet. I de gransumpskogar som finns insprängda i myrlandskapet kan vi alltså räkna med en kontinuerlig skoglig påverkan i många hundra år även om den inte har varit av det mer omvälvande slaget.

Att myrslåttern avtog i intensitet tidigare än den extensiva boskapsskötseln kan ha flera samverkande orsaker. Vallodling, växelbruk och konstgödning är väl kanske de viktigaste. Men även industriskogsbruket och penninghushållningen verkar ha spelat in. Flottningen och senare vägbyggnadsprojekt stod nästan alltid i skarp konflikt med de vattenregleringssystem myrslåtterdriften vilade på. Flottrensningen och de dämningar som gjordes för att underlätta timmertransport, där vattnet ofta häftigt släpptes på medförde erosion och bortsköljning av bottenslamm.

Flottningsföreningarna köpte upp dämningrättigheterna och vattenregleringsstrategin ändrades radikalt. Exempel finns där jordägarna ansåg slåttern vara viktigare. I Risträsk (1949) förvägrade åboarna flottningsföreningen dämningrätten till byns urtappade sjö. Men detta hörde nog till undantagen.

Dessa ändrade förhållanden samt att man nu även hade skogsarbete och flottning som utkomstmöjligheter minskade antagligen kreatursbesättningarna och därmed också vinterfoderbehovet.

Litteratur

Bylund Erik :

Koloniseringen av pite lappmark t.o.m. år 1867

Glommersträsk by i Arvidsjaur socken

Frödin John :

Skogar och myrar i norra Sverige